

Pomogáts Béla

Rekonstrukció és parabola

Sándor Iván: A futár

A történelmi regény gondjain és lehetőségein elmélkedve Sándor Iván Engels egy levelét idézi, amely a történelem alakulásával vet számot: „*a végeredmény mindig sok egyes akarat összeütközéséből származik [...] vagyis számtalan egymást keresztező erő, az erőparalelogrammák végtelen csoportja működik, amelynek eredője – a történelmi eredmény – ismét úgy tekinthető, mint egy a maga egészében tudat és akarat nélkül működő hatalom terméke. Mert azt, amit minden egyes ember akar, mindenki más megakadályozza, és azt, ami kialakul, senki sem akarta.*” Ennek a szövegnek a szerzője, igaz, nem tartozik a mostanában sokat idézettek közé, a kifejtett gondolat azonban, úgy vélem, mindenképpen meggondolkodtató, minthogy arra világít rá, hogy a történelem menete-alakulása racionálisan sohasem tervezhető, és még kevésbé kiszámítható. Tulajdonképpen ilyen tapasztalatokat szerezhettünk mi is, akiknek a magyar történelem utóbbi két-két és fél évtizedes alakulásán kellett időnként töprengenünk. Mindenesetre a tények és a folyamatok eleve adott kiszámíthatatlanságának, bizonytalan kimenetelének sokszoros tapasztalata nyomán arra kell gondolnunk, hogy az imént idézett megállapítás alighanem új feladatot tűz a történelmi regényíró elé: nemcsak írónak, kutatónak is kell lennie: fel kell derítenie az egymást keresztező érdekeket és erőket, a különálló akaratokat, a korszak vagy az esemény bonyolult: szociális, nemzeti, ideológiai struktúráját kell rekonstruálnia. Ez a rekonstrukció, mondhatnám, a történelmi regényíró munkáját két körben is kijelöli: egyrészt mindig közel kell férköznie az események világához, és lehetőleg minél több adatot, összefüggést kell feltárnia, másrészt valamiféle egyéni vízióval kell rendelkeznie az adott történelmi korszak jellege, természete, értelme, mondhatnám bölcséleti tanulságai felől. Minden igazán jelentékeny történelmi regény egyszerre és egymással elválaszthatatlanul összeszővődve részben történelmi rekonstrukció, részben történelmi parabola.

Erre a rekonstrukcióra, egyszersmind parabolaalkotásra vállalkozott közel négy évtizede Sándor Iván *A futár* című regénye alig kétszáz lapján. Az 1848–49-es magyar szabadságharc lefolyásának és elbukásának bonyolult szövevényét közelítette meg, ahogy a végeredmény: a tragikus, és tulajdonképpen elkerülhetetlen vereség az egymással birkózó érdekek és egymást semlegesítő erők küzdelméből végül is kialakult. Ez az írói szándék szabta meg a regénykonceptiót. A regény szerzője nem indíthatta cselekményét Pesten, a forradalom tűzfészkeiben, mert akkor elsikkadt volna az események menetét megszabó nagy történelmi konfliktus, az, amely Magyarországot és a nemzetiségeket, részben az osztrák udvar ravasz politikájának eredményeként, szembeállította egymással. Márpedig ennek a konfliktusnak az eseménysorozata nemcsak a szabadságharc történelmének alakulására, végső kimenetelére nyomta rá a bélyegét, hanem a mögöttünk álló két vagy több évszázad nemzeti és kelet-közép-európai történelmének menetére is, nem

egy pusztító tragédiát, közöttük a történelmi Magyarország trianoni bukását generálva. A forradalomtól távol: Temesvárott indul a történet és mindvégig Erdélyben zajlik, nemzetiségi vidéken, nemzetiségi ellentétek, gyűlölködések és küzdelmek kereszteszési pontjain. E küzdelmeket a kor történeti dokumentumaiból ismerte meg Sándor Iván, főként Csutak Kálmán honvéd ezredes: *Adatok az 1848/9 évi szabadságharc-, különösen az Erdély havasai ellen vezetett hadjáratról* című 1868-ban megjelent (ma már alig hozzáférhető) emlékiratából, amely a román felkelők és a magyar sereg között az Erdélyi-középhegységben folyó harcokról számolt be. Az egymás ellen feszülő erők, az egymással vetélkedő érdekek, az egymást keresztező és kioltó történelmi akaratok bonyolult szövevényét vizsgálta Erdély „kísérleti telepén”.

Csutak Kálmán alakjánál, történelmi szerepénél és sok tekintetben forrásmunkának számító művénél egy pillanatra megállnék. A feljegyzések írója (ahogy ez Bona Gábor *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49* című számos eligazítással szolgáló életrajzi gyűjteményében olvasható) 1820-ban Makón született, jogot végzett, ügyvédi irodát tartott fenn, emellett gazdálkodott, a szabadságharcban erdélyi katonai egységeknél szolgált, 1849. április 1-jén alezredessé léptették elő, Világosnál esett fogságba, az orosz parancsnokság átadta az osztrák hadseregnek, Aradon tizenhat évi sáncmunkára ítélték, 1857-ben kegyelmet kapott, a kiegyezés után a honvédelmi minisztérium irodaigazgatója lett, 1896-ban halt meg. Imént említett visszatekintése az erdélyi háború igen fontos történeti forrásmunkája, emellett azzal is felhívta magára a figyelmet, hogy rendkívül tárgyilagos módon, szembefordulva a mindinkább terjedő legendákkal, az erdélyi háború igen tárgyilagos (nemegyszer önkritikáig jutó) történetét és elemzését adja. Érdemes néhány mondatot idézni munkájának bevezetőjéből: *„Azért tettem föl magamban, hogy megváróm a minden felől árvízként rohanó könyvek kiadását, mivel úgy valék meggyőződve, hogy az Erdély havasai ellen vezetett minden hadjáratot más, de minden esetre az eseményeket jól ismerő egyén által híven fognak előadatni, mely esetben nekem csak is némely, s kivülem más által nem tudható adatok tisztába hozatalára kell vala szoritkoznom. De minthogy ebbeli várakozásomban csalódtam, kénytetve érzem magamat, hogy bár járatlanul is az annyira előre haladt írói pályán, tollhoz nyuljak; s az események hulláma által előidézett valót leírjam a maga meztelenségében, úgy miként azok valóban történtek.”*

Sándor Iván történeti regénye maga is elfogulatlan és tárgyilagos ábrázolásra törekszik, nem egy újabb negyvennyolcas legendát akar kialakítani (mint annyi történelmi regény, akár a mögöttünk álló fél évszázadban), inkább az események tárgyilagos, kritikus, tehát korszerű értelmezésére törekszik, valójában abban a felfogásban, amelyet a szabadságharc eseményeit bemutató és elemző újabb történeti irodalom (a korábbi korszak által adott, jóindulattal „romantikusnak”, kevésbé jóindulatúan „manipulatívna” nevezhető kép után olyan történészek kezdeményezték ezt, mint Spira György, Varga János, Urbán Aladár és Hermann Róbert – a többi között). Ez a történészi nézőpont adott lehetőséget arra, hogy a szakma valóban számot vessen az 1848–1849-es események minden fontosabb vonatkozásával, és miközben nem hagyja homályban az események hősi jellegét, és megörökíti azokat az önzetlen küzdelmeket is, amelyek a korszak legendás hőseihez fűződnek, felhívja a figyelmet a tévedésekre és mulasztásokra is, például a magyar kormányzat elhibázott nemzetiségpolitikájára, amely végül is radikálisan gyengítette az ország ellenálló képességét, és hosszú távon előkészítette a hét évtizeddel később bekövetkezett trianoni tragédiát.

A regény, mindenekelőtt az erdélyi események megvilágítása és elemzése során, ezeket a történéseket és folyamatokat ábrázolja. Az 1848–49-es események: a temesvári zsidók kiűzése, a magyar sereg harcai, a román felkelés, a magyar–román megegyezés kísérlete és végzettszerű kudarca, a tragikus abrudbányai események, és végül a vereség, amely

magyarnak és románnak egyaránt szolgásgát hozott, az egymás ellen viselt küzdelemben kis híján elveszõ kelet-közép-európai népek közös történetét mutatja be. Mindig a történelmi események rendkívül hiteles ábrázolásával, a rendelkezésre álló források (nem csak Csutak Kálmán munkájára gondolok) hozzáértõ felhasználásával. A „történelmi térnek” ugyanakkor általánosabb jelentése van. Ebben a regényben valójában a Duna-völgyi népek sorskérdéseirõl esik szó: arról, hogy külön érdekeiket milyen makacsul próbálták egymás ellenében érvényesíteni, hogy a történelem „ravaszága” és a nagyhatalmak fondorlatos politikája következtében hogyan lehetett kijátszani õket egymás ellen, arról a szerencsétlen és csak közös bajokat okozó helyzetrõl ad képet, amelyet bátran a Dunatáj „történelmi nyomorúságának” nevezhetünk. Annak idején a huszadik század számos kiváló magyar gondolkodója, hogy csak Ady Endrére, Jászi Oszkára, Németh Lászlóra és Bibõ Istvánra utaljak, vizsgálta és írta le igen kritikus módon ezt a „történelmi nyomorúságot”. Sándor Iván legjobb hõsei: Eõsi János és a magyar szabadságharc román katonája, Nicolae Stancu valójában felismerték ennek a „nyomorúságnak” a veszélyeit, azt is, hogy a biztonság, az igazság és a jog csak akkor érvényesülhet, ha minden nép, nemzet és nemzetiség egyaránt részesül benne. *„Amíg egyetlen családot fenyegetés érhet nemzetisége vagy vallása miatt – mondja a román tiszt –, addig egyikünk sincs biztonságban.”* Ezt a történelmi felismerést sugározza a regény.

A vizsgálat és a felismerés körül valódi történelmi erõk mûködnek, valóságos események zajlanak. Sándor Iván erénye, hogy az általános kelet-közép-európai történelmi igazságot úgy volt képes példázatos módon megfogalmazni, hogy nem csorbította közben a történelmi kép épségét. Hogy a célzatosság és a parabolaalkotás érdekében nem tett a tényeken, a történelmi rekonstrukción és a regényvilágon erõszakot. Ezt a regényvilágot nagyrészt a fõhõs: Eõsi János rokonszenves és eleven emberi egyéniségének ábrázolása teremtette meg. Eõsi a „történelmi térhez” tartozik, de némiképp a felrajzolt modellen kívül áll: családja a „zsidózó” székelyek közül származott, akik a szombatosok ivadékai voltak, és valójában kívül álltak valamennyi erdélyi nemzetiségi és vallási kategórián. Erdélyi-bánsági-zsidó-magyar identitása révén Eõsi János is némiképp kívül áll a körötte élõ társadalmon: csatlakozása a magyar szabadságharchoz személyes választás eredménye, szabadon választja elkötelezettségét, a küzdelmet, végül a vértanúhalált. Alakja nem tipikus és nem általános, hanem „különös”, abban az értelemben, ahogyan Lukács György esztétikája határozta meg a „különösség” fogalmát. És ezért az õ sorsából jobban beláthatók és értékelhetõk a „történelmi tér” meghatározó ellentmondásai. Ám az, hogy nem marad meg pusztán szemlélõnek, távoli rezonõrnek ezek között a bonyolult konfliktusok között, arra utal, hogy a regény nemcsak a történelmi kép igazságát keresi, hanem az emberi magatartás: az etika igazságát is. Ez az igazság egyszerre követeli meg a józan vizsgálatot és az etikus cselekvést. A történelmi vizsgálat következetessége és az elkötelezett cselekvés ökonomikus ábrázolása emelte Sándor Iván regényét a jelentõs könyvek közé.